

TRYS TOLERANCIJOS SAMPRATOS TARPUKARIO LIETUVOS POLITINĖJE MINTYJE: DOKSOGRAFINĖ APŽVALGA

LAURYNAS PELURITIS

Apie netolerancijos, t. y. nesantaikos (politinės, etninės, religinės ar pasaulėžiūrinės) ar net neapykantos, diskursus (ir praktikas) tarpukariu nemažai rašyta ir parašyta – ypač apie antisemitizmą. Bet ne tiek daug žinoma ir rašyta apie priešingus – tolerancijos diskursus. Tai galima paaiškinti tiek per bendresnį liberaliųjų idėjų nepopuliarumą tarpukario Lietuvoje, dėl kurio tokiai analizei stinga tinkamos medžiagos, tiek – bent iš dalies – per dalies istorikų polinkį matyti visą tarpukario Lietuvą Antrojo pasaulinio karo įvykių bei dviejų totalitarizmų ir jų kolaborantų veiksmų kontekste, neretai užsimirštant, kad *post hoc non ergo propter hoc*. Neretai istoriografijoje visa tarpukario istorija regima kaip augančių radikalizmų ir stiprėjančios ksenofobijos procesas¹. Kiek tokia pozicija abejotina dėl teleologinio istorijos supratimo, čia nebus svarstoma, nors ji tikrai suprantama dėl vėlesnių įvykių žinojimo teikiamos perspektyvos, tačiau verta pastebėti, kad kalbėjimų apie toleranciją būta, nors kol kas istoriografijoje menkai kreiptas dėmesys į tokius apmąstymus plėtojusią politinę ir filosofinę mintį.

Žinoma, nagrinėjant viešąją intelektualų raišką, nereikia pasiduoti kraštutinumui – matyti visą istoriją ir istorinę tikrovę kaip idėjų ir žodžių skleidimosi erdvę, kur žodžiai ir yra vieninteliai veiksmi arba žodžiai būtinai virsta veiksmis, tad esą tekstų skaitymas yra lygus praeities pažinimui. Kartais žodžiai lieka tiesiog žodžiais ir net nebūtinai atspindi galvojimą. Vis dėlto per politinius ar politines sąvokas aiškinančius tekstus galima susidaryti išpūdį apie politinėje ir socialinėje vaizduotėje egzistuojančias alternatyvas ir buvusias galvojimų galimybes. Tolerancijos ar koegzistencijos praktikos įvairiais laikotarpiais lietuviškoje istoriografijoje jau yra šiek tiek

¹ Vienas geriausių pavyzdžių: Liudas Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005.

nagrinėtos, kai kuriais atvejais bandyta jas susieti su tam tikromis tolerancijos koncepcijomis², tačiau nebuvo sistemiskai apmąstyti lietuviškieji tolerancijos diskursai. Galima suprasti kodėl – kitaip negu prielaidų smurtui ar kitokiai viešai neapykantos raiškai³, pakantumo raiška yra veiksmų nebuvimas, tad užčiuopti tolerancijos diskursų poveikį yra sunki užduotis.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti tolerancijos diskursus tarpukario Lietuvos viešojoje erdvėje. Žodžiai „tolerancija“, „pakanta“ ir jų vediniai straipsnyje vartojami sinonimiškai, kaip nurodantys į tą pačią sąvoką. Siūloma skirti tris pasirodančias tolerancijos sampratas: etinę-moralinę, politinę-pilietinę ir kultūrinę, kaip apimančią ir jungiančią pirmąsias dvi. Kiekviena samprata toliau bus apžvelgiama per ryškiausias ją iliustruojančius tekstus, atitinkamai struktūruojant šį straipsnį. Ši klasifikacinė skirtis yra sąlygiška, tačiau pasirinkta kaip padedanti išskirti skirtingus kalbėjimo apie toleranciją būdus ir tikslus. Nepretenduojama nei į filosofinę analizę, nei į istorinę/istoriografinę kritiką – veikiau apsiribojama istorine doksografija.

Prieš pradėdant žinotina ir sąvokos pasirodymo lietuviškoje raštijoje istorija. Kol kas nepavyko nustatyti, kada pirmą kartą tekstuose lietuvių kalba pasirodo „tolerancija“ ar „pakanta“, kaip į moralinę ar politinę kontekstą nurodantys terminai. Vis dėlto tolerancijos, kaip sąvokos, naudojimas fiksuojamas XIX ir XX a. sandūroje.

Visų pirma spausdintuose tekstuose lietuvių kalba aptinkamas žodis „pakantra“⁴. 1884 m. Jono Šliūpo straipsnyje *Aušroje* skundžiamasi Katalikų

² Romualdas Juzefovičius, „Kultūrinio liberalizmo intencijos tarpukario Kaune: mokslo ir visuomenės ugdymo sanglauda“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2021, Nr. 2, p. 112–125; Solveiga Lukminaitė, „Laisvamųjų kapinės: (ne)tolerancijos išbandymas XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvoje“, in: *Istorija*, Kaunas, 2019, Nr. 115, p. 66–93; Grigorijus Potašenko, „Tegul žydi visos gėlės: Tolerancijos reikšmės, dilemos, lietuviški pavyzdžiai“, in: *Literaria Copernicana: Tatarzy i Słowiańszczyzna*, pod redakcją Joanny Kulwickiej-Kamińskiej, Czesława Łapicza i Galiny Miśkinienė, Toruń, 2020, t. 33, Nr. 1, p. 15–27; Žilvytis Bernardas Šaknys, „Tarpukario lietuvių jaunimo etninė ir konfesinė tolerancija Lietuvoje“, in: *Lietuvos etnologija*, Vilnius, 2005, Nr. 4 (13), p. 135–158; *Tolerancija Lietuvoje: Tarp minties ir veiksmo: Mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojas Linas Venclauskas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008.

³ Žr. *Kai ksenofobija virsta prievarta: Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje*, sudarytojai Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.

⁴ Žodis „pakantrumas“ pasirodo Martyno Jankaus spaustuviėje išleistose knygos: *Anegdotai, iszsitarimai ir patarlės isz gyvenimo senovės grekonu bei rymijonu* (1893), *Plunksnos abrozėlei* (1894), bet visų pirma suprantamas kaip ištvermingumas ar kantrus gebėjimas pakelti sunkumus.

Bažnyčios nepakantrumu praeityje: „[...] neturédama atramčio ūgiui mokslų, bažnyčia ėmė vaikyti jo skelbėjus: atsisėdo Galilėjus į kalėjimą, Džordano Bruno sudegė Ryme ant laužo, Vitelli ir daug kitų turėjo paleisti bėgštą nuo *nepakantrios* bažnyčios [...] [kursyvas mano, – L. P.]“⁵. Jurgio Bielinio 1899 m. atpasakotame Simono Daukanto veikalė *Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje*⁶ pasirodo terminas „pakantrumas“ kaip tolerancijos sinonimas. Bielinis savoje teksto dalyje pateikė istoriją „Vytauto szvente“, kurioje Vytautą Didįjį apibūdino kaip „pakantrų“:

Koksai ordeno pasiuntinis, grovas Kiburgas, kursai tame laike aplanke Lietuvą, palikęs apraszimą apie savo kelionę. Jis primen, kad Vytautas, kurs politikojo priesz kaiminus mego iszsikelti puikei (didžiai) ir visados iszrode didelę gūdonę, prie žemųjų visados buvęs letas ir pakantrus, ir visiems leidęs vienodas tiesas. [...] Taip-pat daug liudijimu prirodo teisybę ir pakantrumą, kad Vytautas iszsilaiškė priesz Lietuvos stacziatikius ir mahometus.⁷

Bielinio pasakojime tautinis ir religinis „pakantrumas“ apskritai buvęs viena svarbiausių senovės lietuvių savybių, Lietuvos didieji kunigaikščiai esą turėjo dvi šlovingas ypatybes – „stingrums priesz aristokratiją ir pakantrumas tikėjimiszkušė dalykušė“⁸. Išimtis daroma ties Žygimantu Kęstutaičiu, esą dėl katalikiško auklėjimo katalikų dvasininkai jį padarė „[...] biszkiuką nepakantrą priesz kitus tikėjimus“⁹. Skundžiamasi taip pat lenkų bajorijos „nepakantrumu“ kitoms tautybėms ir kalboms, ypač lietuvių atžvilgiu, bei lyginant lietuvių ir lenkų santykį su rusėniškomis žemėmis¹⁰.

Žodis „pakantra“ įdomus dar ir tuo, kad tarsi apima ne tik lotyniško žodžio *tolerantia*, bet ir *patientia* (kantrybės) semantinį lauką, tad tai panašiau

⁵ Jonas Šliūpas, „Tikrasis ieškinyš tėvyniškumo“, in: *Auszra*, Tilžė, 1884, Nr. 1, 2 ir 3, p. 1–10; *Mėnraštis „Aušra“ (1883–1886): Reprintinis leidinys*, sudarytojas Gytis Vaškelis, kn. 2: 1884, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, p. 218.

⁶ Daukanto veikalė leidybos ir perleidimų peripetijos pakankamai išsamiai aptartos čia: Roma Bončkutė, „Simono Daukanto istoriografijos „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ spausdinimo Prūsuoše istorija“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, Klaipėda, 2004, t. 10, p. 40–47.

⁷ *Pasakojimai apie Veikalus Lietuoiu tautos senoveje, paraszyti per Simoną Daukantą Philosphijos Magistrą, 1850 metuose*, [laisvas Jurgio Bielinio atpasakojimas], (Pirmas iszleidimas), Iszleista per J. K. Kauniszki [Joną Kriaiučiuoną], 1893 [Bitėnai: Martyno Jankaus spaustuvė, 1899], p. 159–160, in: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003119595>, (2023-10-22).

⁸ *Ibid.*, p. 170.

⁹ *Ibid.*, p. 171.

¹⁰ *Ibid.*, p. 184, 186, 201.

ne šiaip į bandymą rasti ar sukonstruoti lietuvišką atitikmenį jau kitose kalbose egzistuojančiam terminui, kuris apytikriai nurodytų į tą pačią sąvoką. Tuo „pakantra“ skiriasi nuo, pavyzdžiui, žodžio „sąžinė“, padirbinto iš lotyniškosios *conscientia*, daugmaž atkartojant žodžio sandarą ir taikant į tą patį semantinį lauką. Vis dėlto jei tai XIX a. naujadaras, tai jo autorystės kol kas nepavyko nustatyti (žodis, regis, nepasirodo ir Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus ar Antano Baranausko raštuose). „Pakantra“ kaip tolerancijos sinonimas retkarčiais sutinkama ir tarpukarinėje periodinėje spaudoje, nors vėliau vis mažiau vartojama. Pavyzdžiui, „pakanta“ fiksuojama Kazimiero Būgos etimologinio žodyno kartotekoje (kortelės numeris K2208), bet „pakantra“ ten nepasirodo.

Vakarų Europoje tolerancija kaip svarbus politinis ir moralinis konceptas iškyla visų pirma poreformacinių religinių karų kontekste. Kitaip lietuviakalbėje raštijoje, kurioje sąvoka susijusi su skirtingų etninių grupių ir tautų santykiais. Nors matytas ir religijos bei sąžinės laisvės problemų dėmuo – tik jau mąstant ne apie religinių grupių, o apie tikinčiųjų ir laisvamaniškai, agnostiškai ar ateistiškai nusiteikusių piliečių sąveiką ir sambūvį. Lietuvoje politinėje publicistikoje „pakanta“ ir „tolerancija“ bei jų vediniai pasirodo visų pirma svarstant apie lietuvių santykius su lenkais, dažniausiai skundžiantis pastarųjų laikysena, bet kaip problema matyta ir Rusijos imperija¹¹.

¹¹ Vienas pirmųjų žodžio „tolerancija“ pavartojimo pavyzdžių – Vinco Kudirkos skundas Rusijos imperijos apsimestine tolerancija, o iš tiesų lietuvių priespauđa: „Rusija stengias užimt įžymią vietą tarp civilizuotų viešpatysčių, rišasi su civilizuotomis šalimis neva vardan palengvinimo civilizacijai kelių, sykiu garsindama apie savo tikėjimiškas ir tautiškas tolerancijas, o tuom tarpu savo viduje 3,000,000 padonų jau nuo daugelio metų visai neprileidžia prie civilizacijos“ (Vincas Kudirka, „Graždanka – slogutis civilizacijos“, in: *Varpas*, Tilžė, 1897, Nr. 6, p. 81). Skundų lenkų netolerancija tradicija irgi turi ilgas šaknis, siekiančias ir Jono Basanavičiaus raštus (Jonas Basanavičius, *Lenkai Lietuvoje*, iš rusiško išguldė V. Gintautas, Chicago: Turtu ir spauda „Lietuvos“, 1903, p. 10, 38), ir *Varpą*, kuriame 1889 m. rašyta: „Daugelis Lenku, įpacz gyvenantieje Lietuvoje nenori suprasti tautiškos Lietuvių skirtybės, rodo netoleranciją dėl mūsų kalbos, o tankei griebiasi už jų suvis neteisingu denunciaciju ir apskundimu, arba dėl iszjuokimo lietuviszkos skirtybės reikalauja svetimos intervencijos“ (J. A., „Kas labjausiai mus trukdo“, in: *Varpas*, Tilžė, 1889, Nr. 11, p. 1). Lenkų nepakanta ir netolerancija skundžiamasi lietuvių kreipimesi į popiežių Pijų X 1906 m. (*Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose. Lietuvių raštas, paduotas Jo Šventenybei Pijui X. Popiežiui ir visiems S. R. Katalikų Bažnyčios Kardinolams / De lingua polonica in ecclesiis Lithuaniae. Supplex libellus Suae Sanctitati Pio X. Papae omnibusque S. R. Catholicae Ecclesiae Cardinalibus a Lithuanis oblatas*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1906). Lenkų netolerancija skundžiamasi *Lietuvos žiniuose* 1909 m. („Besimokinančioji jaunuomenė“, in: *Lietuvos žinios*, Vilnius, 1909, Nr. 40, p. 2). Laikraštyje *Viltis* diskutuota dėl konfesinės tolerancijos ir ar

Kadangi šis konceptas tekstuose lietuvių kalba pasirodo labai vėlai, pilnavertis sąvokos tyrimas turėtų atsiremti ir į kitomis kalbomis cirkuliuojančių bei funkcionuojančių tekstų lauką bei bendresnį Vakarų politinės minties ir idėjų istorijos kontekstą¹². Plečiant žvilgsnį, taip pat būtų galima lietuviškuosius svarstymus apie toleranciją¹³ nagrinėti skirtingų demokratijos sampratų ar ginčų dėl pliuralizmo kovos lauke¹⁴.

Tolerancija kaip (nepakankama) moralinė nuostata. Viena pirmųjų išsamesnių intelektualinių publikacijų tolerancijos tema Lietuvoje nebuvo visai lietuviška – tai buvo naujai į Lietuvą atvykusio filosofijos dėstytojo teksto vertimas iš rusų kalbos¹⁵. Vosylius Sezemanas 1924 m. tautininkų žurnale *Tautos vairas* publikuotame straipsnyje „Tikroji ir netikroji apykanta“ formuluoja ne tiek politinį, ideologinį ar į tam tikrą socialinio progreso viziją nutaikytą argumentą už toleranciją, bet moralinį – pakanta jam rūpi kaip asmenų tarpusavio santykio klausimas. Trumpame tekste atsiskleidžia

Lietuvoje kaip pagrindinis tikėjimas turi būti įtvirtinta katalikybė, ar visgi lietuviškoje politikoje reikėtų orientuotis į pasaulietiškesnių valstybių standartus – straipsnio autorius (Antanas Smetona?) pasisako už pastaruosius („Dėl politikos organizacijų konfesijonalizmo“, in: *Viltis*, Vilnius, 1913, Nr. 77, p. 2).

¹² *Tolerancijos sąvokos raida modernybėje Vakaruose apžvelgta čia: Ryszard Legutko, Tolerancija: Mintys apie griežtą valstybę, prigimtine teisę, meilę ir sąžinę*, iš lenkų kalbos vertė Andrejus Konickis, (ser. *Atviros Lietuvos knyga*), Vilnius: Kronta, 2006.

¹³ Lietuvoje *tolerancijos* sąvoka įvairiai nagrinėta ir filosofų. Romanas Plečkaitis pateikė eklektišką ir kiek painią tolerancijos conceptualinę analizę, kuri vis dėlto gali būti parankus įvadas į tolerancijos koncepto problematiką ir istoriją. Knyga taip pat vertinga dėl jos priede publikuoto Johno Locke'o 1689 m. *Laiško apie toleranciją* (žr. Romanas Plečkaitis, *Tolerancija*, Vilnius: Pradai, 1998, p. 261–313). Nida Vasiliauskaitė taip pat pateikė vertingą tolerancijos sampratų apžvalgą ir kritiką (Nida Vasiliauskaitė, „Tolerancija kaip galios santykis: kur ir kodėl jos nereikia“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2017, Nr. 4, p. 10–16).

¹⁴ Žr. Justinas Dementavičius, *Tarp ūkininko ir piliečio: Modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, Lietuvos istorijos institutas, 2015; Justinas Dementavičius, *Tradicijos palikimas: Centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.

¹⁵ Kad tekstas išverstas iš rusų kalbos, nurodo Albinas Lozuraitis ir Loreta Anilionytė: Vosylius Sezemanas, *Raštai: Filosofijos istorija, kultūra*, sudarė Loreta Anilionytė, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1997, p. 693. Originalaus teksto rusų kalba aptikti nepavyko, vertėjas (Antanas Smetona?) nenurodytas ir pirmojoje publikacijoje lietuvių kalba. Jeigu žiūrėtume į rusų kalbos žodžius, vartojamus pakantai nusakyti – „терпение“ arba „терпеливость“ – semantiškai juose taip pat aptinkamas kentėjimas ir kantrumas, tai autorinė ir vertėjo intencijos negalėjo labai išsiskirti.

ne tik Sezemano tolerancijos teorija, tačiau matomas ir bendresnis autoriaus požiūris į filosofijos ir gyvenimo santykį, kuriame justai fenomenologinės filosofijos įtaka. 1923 m. į Kauną iš Berlyno persikraustęs dar jaunas filosofijos profesorius tolerancijos klausimą pristato kaip bendrą europinę problemą ir vieną svarbiausių visuomenės sugyvenimo principų: „Apykanta yra būtina kiekvieno liberalizmo ir humanizmo savybė. Ji glaudžiai susijusi su asmens laisve“¹⁶.

Sezemanas toleranciją apibrėžia per jos sąsają su negatyvios laisvės samprata, t. y. kaip „[...] prievartos, spaudimo dvasiniam individo gyvenimui nebuvimą iš valstybės, visuomenės ir Bažnyčios pusės“¹⁷. Taigi iš esmės laikomasi tos tolerancijos sampratos, kurią propagavo tokie liberalizmo klasikai kaip Johnas Locke'as ar vėliau Johnas Stuartas Millis. Tačiau tiek negatyvios laisvės, tiek negatyviai apibrėžtos pakantos atveju Sezemanas yra kritiškas, kadangi šios sąvokos stokoja pozityviai apibrėžto turinio: „[...] prie tos neigiamosios apykantos prasmės negalima sustoti: ji irgi be turinio kaip ir neigiamoji laisvės prasmė. Kiek apykanta yra tikra kultūros vertenybė, ji turi, kaip ir laisvė, turėti savo teigiamą pamatą“¹⁸. Sustojimą vien tik ties neigiama prasme Sezemanas mato kaip problemišką ne tik dėl to, kad negatyviai suprasta tolerancija gali būti sunkiai atskiriama nuo indiferentiškumo, tačiau ir dėl to, ką jis pavadina „neigiamu patu“, t. y. apskritai galimą kelią į neigiamą santykį su aplinkine tikrove, kuris veda ne į kūrybą, o į ardymą.

Ir nors Sezemanas pradeda nuo kultūrinių ir politinių kontekstų bei problemų, tačiau klausimą apie pozityvų tolerancijos turinį jis supranta ne kaip politinį, o kaip orientuotą į asmens perspektyvą ir tarpasmeninį santykį. Negatyviojoje pakantos sampratoje filosofui kliūva būtent „kentėjimo“ aspektas:

[...] kęsti galima tik tai, kas yra nepatogu, nemalonu, teikia kančios. Dorinė kentėjimo vertė yra ta, kad ji yra kelias prie kenčiamojo pikto apgailėjimo [...]. Mes „kenčiame“ svetimas nuomones ir įsitikinimus tik todėl, kad jie, kaip svetimi, neįprasti, sukelia mums, kad ir tik pradžioje, neigiamą reakciją, t. y. tiesiai suvokiami kaip nemalonūs ir priešingi.¹⁹

¹⁶ Vosylius Sezemanas, „Tikroji ir netikroji apykanta“, in: Vosylius Sezemanas, *Raštai*, p. 611.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*, p. 612.

¹⁹ *Ibid.*

Toks moralinis įvertinimas Sezemano netenkina: anot jo, kaip tik reikia surasti „teigiamą vertę“ svetimuose įsitikinimuose, o pagarba kitam asmeniui ir jo unikalumui yra susijusi su savęs paties gerbimu. Kitaip sakant, neįmanoma turėti žmogiško orumo, savo įsitikinimų laisvės, jeigu to nepripažįsti kituose: „Kiek tas asmuo yra savarankiškas, savaimingas individas, jis turi turėti savo atskirą priėjimą prie supančio pasaulio, atskirus pažinimo kelius, savo atskirų gyvenimo patyrimų“²⁰. Taigi žmones tuo pat metu skiria jų skirtingos subjektiškumo patirtys, bet kartu šis skirtingumas ir kitų subjektiškumo pripažinimas gali būti vienijantis.

Kitas Sezemanui nepriimtinas negatyvios tolerancijos aspektas – po paprasta pakanta slypintis savotiškas drungnumas, rimtų principų ir įsitikinimų neturėjimas, savo įsitikinimų ir principų slėpimas: „Paprastai toks elgesys yra ne kas kita, kaip tiesioginė išdava tos vidurinės inercijos, kuri viešpatauja daugumos žmonių proto ir apskritai dvasios gyvenime ir kuri juos verčia eiti, kur mažiausia pasipriešinimo“²¹. Tokią laikyseną Sezemanas net susieja su oportunizmu ir indiferentiškumu. Pernelyg lengva pakanta „[...] liudija, kad dvasinis žmonijos gyvenimas menkėja ir nustoja savo vidaus įtempimo“²². Abejingumas kitų įsitikinimams ir savo artimo asmeniui taip pat filosofo suvokiamas kaip problema, net jei praktikoje tokia pakanta nėra savaime blogas dalykas. Sezemanas nori skirti, pavyzdžiui, pakantumą kitų tikėjimui, kylantį iš pagarbos tikybai, nuo tolerantiško indiferentiškumo, kuris nekyla iš jokios tikros moralinės pozicijos, o veikia iš dvasinio tuštumo ir tingumo.

Tačiau iš kitos pusės – ar stiprūs, bet skirtingi, įsitikinimai, tikėjimas tiesa ir dorybe nėra galimas kelias į neapykantą ir nesantaiką? Sezemanas šią problemą pripažįsta ir išėitį regi dviejuose principuose, kurie turi tapti pozityvios pakantos supratimo pagrindu: artimo meilė ir meilė tiesai. Meilės idėjoje, jo manymu, slypi tikroji pagarba ir nuoširdus įsiklausymas į kito nuomonę. Įsipareigojimas tiesai kaip tik suprantamas ne kaip nepakantos šaltinis, o pozityvios pakantos, kadangi joks įsipareigojimas tiesai jam neatrodo įmanomas be mąstymo ir saviraiškos laisvės, t. y. dogmatiškumui priešingos laikysenos. Bet jis mato ir savo teiginių problemišumą, todėl panašiai kaip skirdamas dvi „apykantos“ rūšis, jis išskiria ir dvi neapykantos rūšis, tarp kurių yra esminis kokybinis skirtumas.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*, p. 613.

²² *Ibid.*

Neapykantos, savo banalia forma, jis nenagrinėja, tačiau nemažai dėmesio skiria antrajai neapykantos rūšiai. Kaip paradigmė Europos kultūros figūra, anot Sezmano, čia pasirodo Sokratas²³: „Sokratas gerbia svetimą mintį tik todėl, kad gerbia ir myli tiesą“²⁴. Bet kartu Sokratas esą pasižymi neapykanta ta prasme, kad jis nėra indiferentiškas tiesai. Sezemanas mano, kad tikroji apykanta ir turi kilti iš taip paradoksaliai suprastos neapykantos, t. y. aktyvaus ir angažuoto santykio su kitu. Kaip aukščiausią laipsnį tokios apykantos-neapykantos dialektikos Sezemanas atranda tiesos ir meilės idėjų sąveikoje: „[...] tai neapykanta aukštesnės rūšies; neapykanta, kuri išima pertvaras tarp žmonių ir jungia juos bendroje pastangoje, bendrai ieškant tiesos. Ta neapykanta yra ne kas kita, kaip karšta meilė, ir ji, kaip meilė, yra tikroji apykanta“²⁵. Taigi tikroji pakanta gali laikytis tik ant tam tikros įtampos, tačiau išsamaus šios dialektikos paaiškinimo Sezemanas nepateikė.

Faktas, kad Sezemanas spausdinosi tautininkų žurnale, redaguojamame Antano Smetonos, taip pat neturėtų stebinti – Smetona tuo metu dirbo Filosofijos katedros, kuriai vadovavo Sezemanas, docentu²⁶. Be to, Smetona dar savo ankstyvojoje publicistikoje kaip vieną pagrindinių Lietuvos visuomenės ir ypač politinės klasės problemų matė katalikų ir „cicilikų“ ginčą bei poreikį jiems sugyventi vienoje valstybėje²⁷, todėl galima suprasti, kodėl opoziciniam politikui tolerancijos tema galėjo atrodyti jei ne artima, tai bent įdomi ar paranki.

Pakantos ir krikščioniškos artimos meilės santykis, žinoma, retsykais buvo reflektuotas ir katalikiškoje spaudoje, tačiau joje perspektyva gerokai skyrėsi artikuluotumu ir savirefleksijos laipsniu nuo filosofinių Sezmano ieškojimų. Kaip pavyzdį būtų galima paminėti arkivyskupo Pranciškaus Karevičiaus MIC straipsnį²⁸ ir jį palankiai sutikusių filosofo Vladimiro Šilkarskio komentarą²⁹. Abu tekstus sunku pavadinti teoriniais ar siūlančiais

²³ Sokrato ir jo santykio su tiesa klausimas plėtojamas atskiroje 1925 m. Sezmano studijoje apie Sokratą: Vosylius Sezemanas, „Sokratas ir savęs pažinimo problema“, in: Vosylius Sezemanas, *Raštai*, p. 3–43.

²⁴ Vosylius Sezemanas, „Tikroji ir netikroji apykanta“, p. 617.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Lietuvos universitetas. Pirmųjų penkerių (1922.II.16–1927.II.16) veikimo metų apyskaita*, Kaunas, 1927, p. 200.

²⁷ Pavyzdžiui: Antanas Smetona, „Katalikybė ir pirmeivybė“, in: *Viltis*, Vilnius, 1910, Nr. 43, p. 1–2.

²⁸ Pranciškus Karevičius, „Krikščioniškoji meilė tikybinuose ginčiuose“, in: *Tiesos kelias*, Kaunas, 1930, Nr. 12, p. 706–711.

²⁹ Vladimiras Šilkarskis, „Krikščioniškoji meilė tikybinuose ginčiuose“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1931, Nr. 2, p. 35–36.

originalių minčių. Karevičius pateikė savotišką pasakojimų ir pavyzdžių rinkinį, kaip turėtų (ir kaip neturėtų) atrodyti tikra krikščioniška artimo meile pagrįstas santykis su kitatikiais, klaidatikiais ir bedieviais – pradedant Bažnyčios Tėvais ir baigiant nesenos istorijos pavyzdžiais apie filosofus, šventuosius, Popiežius ir dvasiškius. Šiuos tekstus verta išskirti nebent dėl to, kad jie į pakantos klausimą žvelgia visų pirma iš pirmojo asmens perspektyvos, nesiimdami didelių politinių apibendrinimų ir dėl jų veikiau net perspėdami. Krikščioniškoji meilė, anot autorių, turėtų bent jau laiduoti minimalų pakantumą, kitaip tikinčių ar galvojančių atžvilgiu, o geriausiu atveju turėtų būti veiklus evangelizacinis principas, atspindintis tikrąjį krikščionybės etosą. Tad skundžiamasi ne tik kitų netolerancija, o čia pasirodo ir švelni savikritika.

Tolerancija kaip politinė ir pilietinė nuostata. Tolerancijos kaip politinio principo šalininkų galima rasti tiek tautininkų, tiek katalikų, tiek liaudininkų tarpe. Suvoktas religinis, tautinis ir ideologinis šalies įvairumas bei poreikis į jį atsižvelgti kuriant politinę sistemą. Jeigu moralinis tolerancijos diskursas akcentuoja, visų pirma, asmens santykį su kitais žmonėmis ar žmonių grupių bei susibūrimų tarpusavio santykius, t. y. žvelgia į klausimą per horizontaliųjų socialinių ryšių prizmę, tai politiniame diskurse atsiranda ir vertikalusis dėmuo: valstybės politinių ir teisinių institutų požiūris į tautines, religines ir kitokias mažumas, visuomenės didesniųjų grupių sambūvis su mažesniosiomis. Tolerancijos klausimuose jau dominuoja nebe skundai „lenkų nepakantumą“, o aptarinėjamos problemos, ką daryti dėl šalies politinės, etninės, religinės ir pasaulėžiūrinės įvairovės. Vis dėlto tai dažniau yra antrinis konceptas bendresniuose svarstymuose apie santvarkas ir skirtingų grupių koegzistavimą.

Nestebina ir tai, kad tolerancija kaip teigiamai suprastas politinis principas dažniausiai pasirodo demokratijos šalininkų tekstuose (dažnai ji taip pat numanoma implicitiškai, bet to parodymas kelia papildomų interpretacinių sunkumų ir gali pernelyg išplėsti tyrimo lauką). Pavyzdžiui, kunigas Antanas Maliauskis savo 1921 m. demokratiškos santvarkų studijoje rašė: „Susiorganizavusi netolerantiška dauguma jaučias esanti visagalė ir galinti slėgti mažumą. Jos tyranija yra blogesnė už autokrato tyraniją [...]. Netolerantiška dauguma tuo drąsiau persekioja mažumą, juo mažiau tesibijo užtai atsakomybės. Dauguma yra anonymiška, o kaipo toki, jokios atsakomybės nebijo, nes joki atsakomybė, bent apčiuopamai, jos nepasiekia. Tatai, vardan vienų laisvės, ji panaikina laisvę

kitiems“³⁰. Samprotavimuose apie demokratiją, žinoma, pasirodo ir diskusijos apie daugumos valią ir interesus bei valstybės sanklodą, piliečių saviraiškos ir įsitikinimų laisvę.

Naujai demokratinėje visuomenėje tolerancijos klausimas buvo glaudžiai susijęs su bandymu perprasti pamatinius modernios demokratijos principus. Prieš pat 1926 m. gruodžio perversmą pasirodžiusiame vieno svarbiausių krikščioniškos dešinės filosofų Stasio Šalkauskio programiniame straipsnyje „Momento reikalai ir principų reikalavimai“ taip pat užbaigiama su tolerancijos ir daugumos tironijos klausimo refleksija:

[...] kultūrinis federalizmas yra naudingas ir visoms mažumoms, nes ta aplinkybė, kad jiems tenka gyvuoti bendru kultūrinės autonomijos įstatymu sykiu su dauguma, yra geriausias laidas, kad jų padėtis bus pastoviai laiduota nuo šovinistinių daugumos pasikėsinimų. Taip dalykams stovint, galima tikėtis visados surinkti kultūrinės autonomijos įstatymui ginti tokia žymi parlamento balsų dauguma, kad kultūrinis dvasinis piliečių gyvenimas galėtų būti apsaugotas kiekvienu laiku nuo laikinai atsidūrusių valdžioje fanatikų netolerancijos ir prievartos. Ogi laiduoti visiems piliečiams apsisprendimo laisvė ir reiškimosi lygybė ir sykiu apsaugoti jie nuo pasikėsinimų prieš neliestinas jų kultūrinio dvasinio gyvenimo teises, reiškia padėti geri pagrindai tvirtam ir taikiam visuomenės gyvenimui.³¹

Kritika dėl daugumos dominavimo turėjo jautriai suskambėti iki 1926 m. valdžioje buvusiems krikdemams, tačiau Šalkauskis įspėjo ir dėl kovingos mažumos tironijos daugumos atžvilgiu – daugiausia to laiko kairiuosius įtardamas „*Kulturkampf* metodais“ katalikų atžvilgiu.

Kultūrinio federalizmo ar, kaip dažnai vadinta, kultūrinės autonomijos idėjos vėliau buvo gana populiarios tarp jaunesnės kartos katalikų intelektualų³². Kultūrinį federalizmą Šalkauskis ir jo bendraminčiai siejo ne tik su

³⁰ Jonas Maliauskis, *Demokratija*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, Šv. Kazimiero draugijos leidinys Nr. 313, 1921, p. 183.

³¹ Stasys Šalkauskis, „Momento reikalai ir principų reikalavimai“, in: *Lietuva, kurios nebuvo: Pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sudarė Kęstutis Girnius, Algimantas Jankauskas ir Laurynas Peluritis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016 p. 70–71.

³² Šią idėją pirmasis Lietuvoje pristatė Pranciškus Bučys, tačiau jos atgarsius galima matyti ir jaunosios kartos katalikų 1936 m. deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, kurioje rašoma, kad „Kultūrinis ir ideologinis visuomeninių grupių autonomiškumas nėra tautos skaldymas, bet, atvirkščiai, jos diferencijuotų grupių sujungimas bendra valstybės meile, tolerancija ir lygiu traktavimu, nes kai žmogus nesijaučia esąs globojamas ir negali savo ideologijos srityje naudotis visomis teisėmis, jis žiūri į kitus – privilegijuotuosius – su

etninėmis ar religinėmis/pasaulėžiūrinėmis bendruomenėmis (nors žydu tautinę autonomiją pats išskyrė kaip kultūrinės autonomijos pavyzdį, klotantį pagrindus šios idėjos platesniam taikymui), tačiau ir apskritai su korporatyvine socialinės sanklodos vizija, kurioje demokratinis atstovavimas apimtų ne tik parlamentarizmą, o valstybėje socialinė struktūra būtų suprantama sudėtingiau ir subtiliau nei vien valstybės institucijų ir individo priešstata³³. Jų idėjos, žinoma, buvo veikiamos platesnio to meto Europos intelektualinio konteksto – visų pirma prancūziško krikščioniško personalizmo keltų asmens sąžinės laisvės idėjų ir katalikiškos socialinės minties subsidiarumo pabrėžto principo³⁴.

Pakantai ir tolerancijai kultūrinės autonomijos idėjos rėmuose nemažai dėmesio skyrė Šalkauskio bičiulis Kazys Pakštas³⁵. Jo požiūriu tai taip pat yra klausimas apie politinę ir institucinę valstybės sąrangą. Interpretuojant galima teigti, kad Pakšto politinės tolerancijos sampratos tikslas – skirtingų grupių ir bendruomenių sugyvenimas, garantuojamas per jų teisių ir autonominių veikimo sferų užtikrinimą. Pakštas 1927 m. straipsnyje „Kultūrinės santaikos galimūmai“ skirtingų religinių ir pasaulėžiūrinių grupių toleranciją išskėlė kaip vieną svarbiausių idėjų:

Dabar, rodos, atėjo, tinkamas momentas tolerancijos darbą varyti platesne ir gilesne vaga [...]. Nedarydami ir nematydami iš politikos sau jokio pelno, kultūrininkai gali bešališkai ir savistoviai pasidaruoti tautos konsolidavimui. Daug idėjų pastangų ir ilgiau abiem pusėm (katalikams ir laisvamaniams)

tam tikra neapykanta, o pati valstybė jam tampa šalta ir svetima. Kultūrinės autonomijos principas kaip tik ir yra geriausias tautos vienybės ugdytojas ir josios nesutarimų malšintojas“ („I organiškiosios valstybės kūryba“, in: *Lietuva, kurios nebuvo*, p. 89).

³³ Kaip rašo Šalkauskis: „Ant greitųjų nusakyta suorganizuotos visuomenės santvarka, atremta į korporatyvinio federalizmo principus, galėtų būti įvairiais atžvilgiais schemiškai suglausta į šitokią santrauką: *politinė sritis*: individas – politinė partija – centrinė valstybės valdžia; *ekonominė socialinė sritis*: individas – profesinė organizacija – ekonominiai valstybės rūmai; *kultūrinė doasinė sritis*: individas – kultūrinė autonominga bendruomenė – vyriausioji kultūros taryba; *teritorialinė sritis*: individas – provincialinė savivaldybė – centrinė valstybės valdžia“ (Stasys Šalkauskis, „Momento reikalai ir principų reikalavimai“, p. 56–57).

³⁴ Plačiau apie tai žr. Povilas Aleksandravičius, Laurynas Peluritis, *Tarp įsitikinimo ir atvirybės: Pilnutinės demokratijos ištakos, kontekstai ir perspektyvos*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2023.

³⁵ Jo kultūrinės autonomijos traktuotė pasirodė tais pačiais metais kaip ir Šalkauskio: Kazys Pakštas, „Kultūrinės autonomijos problema“, in: *Židinys*, Kaunas, 1926, Nr. 12, p. 451–457.

padirbėjus, tikiuos, atsirastų pakankamai būdų ir priemonių buvusiai nesantikai prašalinti.³⁶

Pakšto manymu, fanatizmas ir skaldančios politinės rietenos galėtų būti sprendžiamos per kultūrinės autonomijos įtvirtinimą ir skirtingų grupių pakantą, pripažįstant kitiems tokias pat teises.

Tačiau tam tikri korporatyviniai politinės minties elementai ir jų sąsaja etnine tarpusavio pakanta regimi ir kitų politinių srovių atstovų svarstymuose. Ne veltui kaip savotišką bendramintį, iš kiek kitos intelektualinės stovyklos, Šalkauskis matė, pavyzdžiui, Mykolą Römerį ir citavo jo veikalą *Reprezentacija ir mandatas* (1926). Römeris savo ruožtu į tolerancijos klausimą žiūrėjo visų pirma iš tautinių mažumų apsaugos perspektyvos, o taip pat teisinės valstybės ir demokratijos santykio su nacionalizmu problemos³⁷. Korporatyvinės idėjos jam buvo nesvetimos ir tuo požiūriu, kad jos buvo atsvara tiek radikaliai atomistiniam individualizmui, tiek kolektyvizmui³⁸.

Žodis „tolerancija“ Römerio tekstuose kartais pasirodo teigiama reikšme kaip politinis terminas, tačiau dažniausiai kaip techninis teisinis terminas – kadangi reiškė teisinių institutų, Konstitucijos, įstatymų ir jų įgyvendinimo nenuoseklumą, nesistemiškumą, kurio pasekmė buvo tam tikrų išimčių toleravimas (net jei to nesistemiškumo rezultatai konkrečiu atveju vertinami teigiamai). Kaip korporatyvinio valstybės sanklodos elemento ir tolerancijos tam tikrai išimčiai nacionalinės valstybės rėmuose, kaip ir Šalkauskis, Römeris savosiose konstitucinės teisės paskaitose minėjo Lietuvos žydų tautinės autonomijos pavyzdį: 1919–1924 m. Lietuvoje egzistavo žydų kultūrinė autonomija (kai kurie jos elementai išsilaikė iki 1926 m.), kuri fokusavosi į švietimo ir socialinius klausimus, o koordinaciją su kitomis valdžios institucijomis turėjo užtikrinti ministras be portfelio žydų reikalams³⁹. Kaip konstitucinės teisės specialistas Römeris visgi aiškiai įvertino, kad tai nebuvo išbaigta institucija ir veikiau išimtis iš sistemos, paremta precedentu, o ne aiškiai suformuluotu principu:

³⁶ Kazys Pakštas, „Kultūrinės santalkos galimumai“, in: *Lietuva, kurios nebuvo*, p. 74–75.

³⁷ Jis taip pat aptaria ir dvi skirtingas tautinės autonomijos formas – teritorinę bei personalinę-korporatyvinę – ir jų privalumus bei trūkumus: Mykolas Römeris, „Nacionalizmas ir valstybė“, in: *Kultūra*, Kaunas, 1932, Nr. 4, p. 321–328; Nr. 5, p. 257–261.

³⁸ Mykolas Römeris, *Suverenitetas*, 2-asis fotografinis leidimas, Vilnius: Pradai, 1995 p. 130.

³⁹ Šios institucijos gyvavimo istorija lakoniškai apžvelgta: Paul Radensky, „Žydų reikalų ministerija ir žydų tautinė autonomija Lietuvoje 1919–1923 m.“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 1995, Vilnius, 1996, p. 84–97.

[...] kadangi ši institucija – korporacinė nacionalinė savivaldybė – negalėjo būti visų arba visų stambesnių šalies tautinių mažumų atžvilgiu įsteigta, kaip bendrosios santvarkos institucija, tai ji liko tuo tarpu teisiškai nesutvarkyta. Žydų atžvilgiu ji įsisteigė precedentu ir iš dalies vienu įstatymu bei administraciniais aktais, kitaip sakant – ji buvo leista žydams įsisteigti valstybės valdžiai ją toleruojant ir Žydų reikalams ministeriui ją tvarkant ir virto precedentinės materialinės konstitucinės teisės institucija.⁴⁰

Ši „teisinį nesutvarkymą“, išlikusį, iš esmės, per visą žydų autonomijos gyvavimo laikotarpį, 1922 m. Konstitucijos šviesoje Römeris galiausiai apibūdina taip: „Tai buvo pusiau teisės normų, pusiau visuomeninės Žydų iniciatyvos ir valstybinės tolerancijos padarinys“⁴¹.

Kad radikali nacionalistinė idėja nedera su demokratinėmis ir teisės viršenybės nuostatomis reflektavo ir liaudininkiškos pakraipos intelektualai. Geras to pavyzdys – teisininko Mečislovo Mackevičiaus straipsnis „Nacionalizmas ir tautinių mažumų problema“, kuriame kalbama apie pakantą kaip visų pirma politinį iššūkį kuriant tautinę valstybę. Kaip ir Römerį, Mackevičių domino valstybės ir jos institucijų santykis su tautinėmis ar kitokiomis mažumomis. 1934 m. žiūrėdamas į nacionalsocialistinę Vokietiją Mackevičius principingai priešpriešino nacionalizmą demokratinės visuomenės principams: „Demokratija nesiima savo tautos žmones skirstyti į geruosius ir bloguosius tautiečius, nesiima nustatyti kurio tautiečio kraujas grynesnis, tautiškesnis. Ji to nedaro dėl to, kad tai yra nerimta. Demokratinė valstybė palaikydama ir gerbdama savo tautą, nepaneigia ir kitų tautų teisių, vengia tautinės neapykantos“⁴². Anot jo, tautinių mažumų spaudimas kaip tik jas skatina atsisukti nuo valstybės, o radikalus nacionalizmas ir fašizmas apskritai neigia individo teises.

Kritika radikalioms nacionalizmo idėjoms atsirado ne be pagrindo. Su ketvirto dešimtmečio dalies politinio lauko, ypač jaunesnės kartos tautininkų, radikalizacija, pradėta artikuluoti ir demokratinės visuomenės bei su ja susijios tolerancijos kritika. Kas liečia viešojoje erdvėje pasirodantį antisemitizmą ir atvirus raginimus įvesti diskriminacines bei segregacines praktikas, itin garsiai nuskambėjo ir gausią polemiką sukėlė Vytautas Alantas ir jo 1938 m. rugpjūčio 13 d. *Lietuvos aide* paskelbtas straipsnis „Aktualieji

⁴⁰ Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, d. 1, Kaunas: „Spindulio“ spaustuvė, Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakultetas, 1937, p. 91.

⁴¹ *Ibid.*, p. 404.

⁴² Mečislovas Mackevičius, „Nacionalizmas ir tautinių mažumų problema“, in: *Liaudies varpas*, Kaunas, 1934, Nr. 5, p. 5.

paplūdimio klausimai⁴³. Straipsnyje neva higienos sumetimais ir dar dėl to, kad žydai tarp savęs kalba rusiškai, pasiūlyta Palangoje juos atskirti į atskirą plažą. Į kilusį nemažą skandalą teko reaguoti ir Vyriausybei, kuri per savo atstovą nuo Alanto pozicijos atsiribojo⁴⁴. Daugiau tokio lygio aki-broktų intelektualiniame-politiniame diskurse aptikti sunku, bet apskritai spaudoje tikrai galima fiksuoti ir ekonominio antisemitizmo, ir antisemitinių sąmokslų teorijų ar tiesiog buitinio antisemitizmo apraiškų⁴⁵. Kartu galima nuvokti apie tai, kas liko anapus diskursyvios raiškos.

Vis dėlto su tautininkais tolerancijos klausimas buvo aktualus ne tik nacionalizmo, bet ir politinių pažiūrų įvairovės kontekste. Istorikams neblogai žinomas 1931 m. liepos 28 d. tuomečio *Lietuvos aid* vyriausiojo redaktoriaus Valentino Gustainio vedamasis „Dėl tautos vienybės“, kuriame atmetamas politinis (visų pirma, partinis ir ideologinis) pliuralizmas. Vedamajame reaguojama į krikdemų kritiką tautininkams, kad tautininkai esą nori valstybę sutvarkyti „Katalikų Bažnyčios pagrindu“ (t. y. įvesti vienos pasaulėžiūros dominavimą), tačiau taip pat atmetama mintis, kad „tautinė vienybė“ gali egzistuoti sąžinės laisvės ir tolerancijos pagrindu: „[...] tautos vienybės pamatu negali būti tolerancija bei sąžinės laisvė su svetimų įsitikinimų gerbimu, nei kažkoks politinis ar valstybinis popiežius, nei susitvarkymas R. katalikų bažnyčios pavyzdžiu. Tautos vienybės pamatu gali būti tiktai tautiškoji ideologija, tautos idealas“⁴⁶. Vis dėlto čia pat Gustainis padaro šiokią tokią nuolaidą: „Tolerancija, sąžinės laisvė ir svetimų įsitikinimų gerbimas tautos vienybės pamatu, žinoma, būti negali, nes tai yra daugiau negatyvės negu pozityvės sąvokos. Tai tik sąlygos, be kurių vienybė sunkiai pasiekama“⁴⁷. Tad tolerancija ir atmetama, ir pripažįstama kaip negatyvi sąlyga vienybei kurti? Toks sofistinis ekvilibrizmas išsprendžiamas

⁴³ Vytautas Alantas, „Aktualieji paplūdimio klausimai. Švaros reikalai Palangos paplūdimyje. Atskiros maudyklės lietuviams ir žydams. Kaip atsiranda „antisemitizmas“. Laiškas iš Palangos“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1938-08-13, Nr. 363, p. 6.

⁴⁴ Kęstutis Skrupskelis, „Žydų vaizdinys „Lietuvos aid“ skiltyse tarpukariu (I)“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2014, Nr. 5, p. 36–37.

⁴⁵ Gera tokių tarpukario tekstų apžvalga atlikta Algimanto Kasparavičiaus. Tiesa, jo tyrime ksenofobija įtariami ir visi to meto abstraktūs svarstymai apie tautiškumą ar nacionalizmą; žr. Algimantas Kasparavičius, „Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse“, in: *Kai ksenofobija virsta prievarta*, p. 125–135.

⁴⁶ Valentinas Gustainis, „Dėl tautos vienybės“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1931-07-28, Nr. 167, p. 1.

⁴⁷ *Ibid.*

atskiriant politinį pliuralizmą ir saviraiškos laisvę nuo religinių, moralinių ir kitų klausimų. Tautininkai kurdami bendrą „tautinę“ politinę ideologiją, esą paliko „kuo daugiausia laisvės sąžinės bei metafizikos srity“⁴⁸. Panašias idėjas artikuliuo ir kiti tautininkai, teigę, kad tautinės ideologijos turėjimas nereiškę netolerancijos kitoms pažiūroms⁴⁹.

Dera pridurti, kad Gustainio atveju ketvirtajame dešimtmetyje galima stebėti jo artėjimą link liberalių idėjų (klausimas – kiek tai susiję su jo atitolimu nuo tautininkų viršūnėlių ir jų malonės)⁵⁰. 1935 m. kritikuodamas sovietinį utopizmą ir siekį niveliuoti žmones jis rašė:

Standartizuotas žmogus yra vidurkio žmogus, tipišką žmogus. Mūsų laikais tai daugumos žmogus. Kaip toks jis yra ir normaliausias. Ir negalime mes ant jo pykti už tai, kad jis yra toks netolerantiškas kitaip galvojančių atžvilgiu. Iš visų standartizuotų žmonių oficialių organizacijų ryškiausia yra komunistų partija. Sykiu ji yra ir netolerantiškiausia.⁵¹

⁴⁸ *Ibid.*, p. 2.

⁴⁹ Kitas tautininkų intelektualas Vladas Juodeika 1937 m. rašė: „Kai kas gali pamanyti, kad jei valstybė turės savo ideologiją, tai ji jau stengsis tą ideologiją įgyvendinti, o tuo pačiu skriaus ir persekios kitokio ideologinio nusistatymo žmones? Šitokia baimė nepagrįsta. Jei valstybė turi savo ideologiją, tai dar nereiškia, kad kitų ideologijų atžvilgiu ji turi būti netolerantiška“ (Vladas Juodeika, „Organinė valstybė – kelias atgal“, in: *Lietuva, kurios nebuvo*, p. 145). Antanas Maceina, kreipdamasis į liaudininkus, tokią tautininkišką tolerancijos sampratą atmetė: „Valstybė gyvena visoms pasaulėžiūroms ir visoms ideologijoms. Nė viena iš jų negali būti oficiali, vyraujanti, o kitos tik toleruojamos. Toleravimas faktiškai yra pažeminimas. Valstybėje visos pozityvios pasaulėžiūros turi būti lygiareikšmės“ (Antanas Maceina, „Tai, kas mus jungia“, in: *Lietuva, kurios nebuvo*, p. 135). Egzistencialistinių ir personalistinių samprotavimų kontekste valstybinės ideologijos ir tolerancijos klausimas paliečiamas tuomet dar jauno filosofo Juozo Girniaus samprotavimuose: „Tiesa, teoretiškai aš galiu konstruoti pasaulėžiūriškai neutralios valstybės koncepciją. Bet praktiškai valstybei išlikti neutraliai labai nelengva. Pasaulėžiūriškumo charakterį ji visada gauna iš savo vadovybės pasaulėžiūros. Gerai, jei valstybės politinė vadovybė moka būti išmintingai tolerantiška, bet pakanka į jos vadovybę patekti siauriems fanatikams (o tokie greičiau randa kelią ir patekti!), ir valstybė jau imasi pasaulėžiūrinės prievartos. Trumpai tariant, visada gresia pavojus, kad valstybė gali neišlikti pasaulėžiūriškai neutrali bei tolerantiška ir griebtis dvasinės prievartos. O dvasinė prievarta visada skaudesnė už kiekvieną baudžią!“ (Juozas Girnius, „Žmogiškosios kančios prasmė“, in: *Židinys*, Kaunas, 1940, Nr. 2, p. 166–167).

⁵⁰ Gustainio politinė ir intelektualinė biografija bei pažiūrų evoliucija išsamiai apžvelgta čia: Antanas Terleckas, „Po Valentino Gustainio mintis besikapstant“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2018, Nr. 7, p. 42–49.

⁵¹ Valentinas Gustainis, „Standartizuotas žmogus“, in: Valentinas Gustainis, *Raštai*, sudarė Antanas Rybelis, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1991, p. 335.

Apskritai Gustainis gana nuosekliai atmetė totalitarinius režimus (tiek komunizmą, bet taip pat nacionalsocializmą ir fašizmą), bet kartu manė, kad jie yra modernizacijos padarinys ir todėl reikia matyti platesnę politinio mąstymo problematiką: „standartizuotas“ ar „masių“ žmogus, orientuotas į kolektyvizmą ir pliuralumo atmetimą, greičiau buvo totalitarinių režimų atsiradimo prielaida, nei vien padarinys. Be to, jau 1939 m. Gustainis kategoriškai pasisakė už liberalią demokratiją, parlamentarizmą ir valdžių atskyrimą: „Liberalinė politinė santvarka, kai ji yra aiškiai ribota tautinės valstybės gyvybinių reikalų plotmėje, yra ne tik geriausias politinių atmosferos spaudimų reguliatorius, įvairių masės psichozijų ventiliatorius: sykiu ji yra ir geriausia vieša politikos vyrų pasireiškimo bei jų legalaus veikimo arena“⁵².

Tad politinių diskusijų apie toleranciją linijos skirstėsi aplink ginčus dėl socialinės sanklodos korporatyviškumo ir santykio su autoritarinėmis bei totalitarinėmis ideologijomis. Ir net tautininkų ideologai, kritikavę pakantą skirtingoms politinėms pažiūroms ir ideologijoms, iš esmės nedrįso visiškai atmesti tolerancijos kitais jos aspektais. Tačiau turbūt labiausiai galima pasigesti introspekciško diskurso apie toleranciją, reikalaujančio jos ne iš kitų, o iš savęs (t. y. tolerancijos kito atžvilgiu).

Tolerancija kaip kultūrinė nuostata – Juozo Blažio idėjos. Vienas daugiausiai apie toleranciją parašiusių tarpukario autorių buvo gydytojas psichiatras Juozas Blažys⁵³. Tolerancija jo suprasta kaip bendresnis kultūrinis principas, jungiantis asmeninę-moralinę ir politinę plotmę⁵⁴. Blažys neda-

⁵² Valentinas Gustainis, „Politinis liberalizmas“, in: Valentinas Gustainis, *Raštai*, p. 387.

⁵³ Blažio biografija ir pažiūros bendrais bruožais apžvelgti čia: Algirdas Dembinskas, Valdonė Matonienė, „Profesorius Juozas Blažys – psichiatras, mokslininkas, visuomenės veikėjas“, in: *Medicina*, Kaunas, 2005, Nr. 41 (5), p. 442–445.

⁵⁴ Panašių užuominų į toleranciją kaip būtent kultūrinį principą ar laikyseną kultūros lauke (ypač kas liečia skirtingų kultūrinių ar etninių grupių santykius) galime rasti ir pas Šalkauskį ar Sezemaną. Pastarasis savo 1934 m. straipsnyje tautininkiškame žurnale *Akademikas* rašė: „O su provinciališku pasipūtumu glaudžiai susiję kitų tautų nesupratimas bei panika, aklas netolerantiškumas ir siauraproty šovinizmas. Tautos kultūrinio brendimo procese taip pat kaip ir paskiros asmenybės plėtotėj svarbiausias momentas yra savimonės (savižinos) atsiradimas, paties savęs pažinimas. Bet pažinti save galima tiktai santykiaujant su kitais ir juos pažįstant. Todėl ir tautiška kultūra augdama negali apsieiti jokiū būdu be svetimų kultūrų įtakos. Susipažindama su kitų tautų gyvenimu, kūrimo ir mąstymo būdu, pasisavindama tai, kas svetimoj kultūroj vertinga bei reikšminga, jinai įsisąmonina savuosius ypatumus bei sugebėjimus, išmoksta teisingai vertinti savo potencijas bei galias ir naudotis jomis tinkamu būdu“ (Vosylius Sezemanas, „Tautinės kultūros klausimu“, in:

lyvavo ginčiuose dėl Lietuvos valstybinės ideologijos ar konkrečių moralės principų visuomenėje diegimo, veikiau savo argumentus bandė formuluoti kaip mokslininkas, liberalas ir humanistas. Jo 1936 m. išleista studija *Tolerancija kaip kultūros principas* pakantos klausimą pateikė kaip „dvasinės kultūros“ problemą, priešino ją dogmatizmui (o individualizmą priešino autoritarizmui). Apskritai šią studiją galima būtų laikyti vienu aiškiau suartikuluotų liberaliosios politinės minties pavyzdžių tarpukario Lietuvoje.

Žanriniu požiūriu Blažio veikalas yra komplikuoatas: čia telpa ir istorinė tolerancijos sampratų Vakaruose apžvalga, ir psichologijai skirtas skyrius, ir tiesos problemos aptarimas, ir paties autoriaus įžvalgos. Anot Blažio, „tolerancija yra ne kas kita, kaip laisvės sinonimas. Tolerancija yra pripažinimas kitiems žmonėms tos dvasinio gyvenimo laisvės, kurią žmogus pripažįsta pats sau. Nori, kad kiti gerbtų tavo teises, tavo laisvę, tavo asmenybę, gerbk kitus“⁵⁵. Jam tolerancija visų pirma yra kitų žmonių įsitikinimų ir nuomonių gerbimas, kylantis iš minties ir saviraiškos laisvės principų. Psichiatras Vakarų politinės minties raidoje pakantos problematiką pristato visų pirma per religinės tolerancijos idėjų raidą ir siekia parodyti, kaip per istoriją konfesinė tolerancija nuosekliai išvirsta plačiau suprasta įsitikinimų ir sąžinės laisve. Aptariami tiek teigiami, tiek (daug dažniau) neigiami pavyzdžiai iš Bažnyčios ir krikščionybės istorijos, masonai ir net Rotary klubai. Istorinį svarstymą užbaigdamas XIX a. ir Johno Stuarto Millio liberalizmu Blažys taip pat atkartoja simpatijas mokslinio ir socialinio progreso per laisvę idėjoms – esą tiesos siekimas ir tiesa kaip vertybė įpareigoja ne dogmatizmui, o minčių bei tyrimų laisvei ir net klaidingų nuomonių gerbimui.

Blažys savo politinę darbotvarkę įvardijo visų pirmą per kritinį santykį su naujo tipo autoritariniais ir totalitariniais sąjūdžiais: „Ten, kur jų rankose valdžia, bolševizmas, fašizmas, nacionalsocializmas siekia išnaukinti kitas ideologijas ir pačius jų nešėjus. Jie siekia piliečių vieningumo jų

Akademikas, Kaunas, 1934, Nr. 15, p. 343). Apskritai Sezemano dėstyta pozicija apie tautinę kultūrą kaip suteikiančią individualią išraišką universaliems žmonijos turiniams artima Šalkauskiui. Rašydamas ateitininkams Šalkauskis toleranciją pabrėžė kaip pamatinį kultūros lauko principą (ypač konfliktų ir diskusijų atvejais): „Ginkluojantis didelei gyvenimo kovai reikalinga ne puikybės, bet kuklumo, ne neapykantos, bet tolerancijos, ne kultūrinio išsilepinimo, bet iškilimo į aktyviosios kultūros viršūnes, kad iš jų galėtų būti aprėptos dvasiniu žvilgsniu dar platesnės padangės“ (Stasys Šalkauskis, „Ateitininkų ideologija“, in: Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 5, sudarė ir parengė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Mintis, 1995, p. 65–66).

⁵⁵ Juozas Blažys, *Tolerancija kaip kultūros principas: Studija*, Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 14.

pasaulėžiūros suvienodinimu [...]. Šios politinės diktatūros yra kartu moralinės diktatūros⁵⁶. Esminė kritika buvo nukreipta į kolektyvizmą, „masėms priklausantį žmogų“, t. y. į bendrą siekį suniveliuoti ir suvienodinti. Kritikuojamas totalitarinių sąjūdžių patosas, vado ir „herojų“ kultai: „Valsybės absoliutizmas, gyvenimo sukolektyvinimas ir herojų, autoritetų, diskredituojančių tiesas ir normas, kultas yra asmenybės, laisvės ir tolerancijos paneigimas“⁵⁷. Anot jo, istorija parodė, kad laisvė ir tolerancija turėjo tapti universaliais principais, kita vertus, bolševizmas, fašizmas ir nacionalsocializmas yra aštrios istorinio masto krizės įrodymas. Užbaigdamas studiją tolerancijos ribų aptarimu, jis siūlė tolerancijos nepainioti su indiferentiškumu ir pasyvumu, o kartu nelaikyti to nuolaidžiovimu fanatizmui – tolerancija turėtų būti pripažįstama tik toms ideologijoms ir pasaulėžiūroms, kurios pripažįsta tolerancijos principą⁵⁸.

Originaliau atrodo Blažio bandymas apžvelgti toleranciją kaip tarpasmeninį reiškinį ir išskirti jos „objektingus pagrindus“. Apžvelgdamas įvairius psichologijos ir sociologijos tyrimus bei mėginimus aiškinti žmonių psichinius tipus per fiziologiją, paveldimumą ir aplinkos veiksnius, Blažys siekė ne tik parodyti biologinius ir socialinius determinantus, bet veikiau mokslo fiksuojamą žmonių skirtingumą. Šiandienos požiūriu beveik viskas, kas sakoma šiais klausimais (pavyzdžiui, 1932 m. pasirodęs Charleso Ruperto Stockardo tyrimas, kuriame aptariami linearinis ir lateralinis žmogaus tipai⁵⁹), atrodo kaip spekuliatyvus pseudomokslas, tačiau tai neturi lemiamos reikšmės daromoms išvadoms. Blažio išvados veikiau moralinės: „Kokios reikšmės visa tai turi tolerancijos klausimui? Ogi, mes turime suprasti savo apibrėžtumą; tas turi mokinti mus kuklumo. Dėl savo apibrėžtumo mes esame daugiau ar mažiau vienašališki. Mes reikalingi nuolaidumo

⁵⁶ *Ibid.*, p. 12.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 192.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 201.

⁵⁹ Turima omenyje knyga *The Physical Basis of Personality*, šiandien aiškiai patenkanti į pseudomokslo kategoriją. Blažys apibendrino taip: „Amerikietis Stockard (1932) skiria du pagrindinius žmogaus tipus. Linearinio tipo žmonės laibi, dažnai aukšti, ilgagalviai. Jų balsas – basas arba baritonas. Jie palyginti anksti subręsta. Jie veiklūs. Staiga užklupti, priešinasi pabėgimo refleksui. Jeigu juos ištiko koks moralinis smūgis, jie daugiau pergyvena ne laike paties įvykio, o vėliau. Linkę rizikuoti, keliauti. Lateralinio tipo žmonės apskritesnių formų, trumpagalviai. Jų balsas – tenoras. Jie subręsta vėliau. Linkę pradžioje atmesti dalykus, kuriuos paskui priima ir stipriai laikosi. Gerbia mažmožius“ (Juozas Blažys, *op. cit.*, p. 27).

iš kitų žmonių pusės, ir patys turime būti nuolaidūs kitiems⁶⁰. Taigi nors remiasi savo laiko mokslu, Blažys anaip tol neprieina prie Auguste'o Comte'o stiliaus pozityvizmo socialinės inžinerijos išvadų.

Toliau Blažys aptarė, kaip formuojasi žmonių pasaulėžiūros. Jo manymu, „[asmenybė] su savo nuomonėmis ir pažiūromis, su savo pasaulėžiūra formuojasi sudėtingoje biologinių, rasinių, psichologinių ir socialinių faktorių sąveikoje“⁶¹. Jis psichologiniuose tyrimuose kaip į autoritetus referuoja ir Freude'ą su Adleriu, taip pat teigė, kad daugelio žymių politinių veikėjų (nuo Herzeno iki Marxo ir Engelso) pažiūras suformavo vaikystės ar brenimo laikotarpio patirtys, o ir apskritai žmonių sprendimus, vertybinius nusistatymus ir politines preferencijas labiau už loginius samprotavimus lemia nereflektuotos „emocinio gyvenimo srovės“⁶².

Kad politiką galima aiškinti per psichologijos prizmę, jis dėstė ir viename savo straipsnių, kuriame taip pat kvietė tolerancijai. Čia politiką jis įvardijo kaip vieną pavojingų sferų. Remdamasis Eduardo Sprangerio 6 žmonių tipų teorija, skiriančia teoretinį, ekonominį, estetinį, socialinį, politinį ir religinį tipus, Blažys kaip ypatingą pavojų politikoje matė politinį žmogaus tipą:

Politisnis žmogus yra linkęs tiesą pakeisti retorika ir idėjomis naudotis ambicijos siekiams. Kadangi drąsus ir atviras savo aš – o išaukštinamas retai kada esti toleruojamas visuomenėje, toks politinis žmogus, kad ir nekoks savo artimųjų mylėtojas, turi laikyti paslėpęs savo panieką kitiems žmonėms, ir apsimesti ekspansyviais lojalumo jausmais kuriai nors visuomenės grupei. Politinis žmogus sutapatybina savo asmeninius nusistatymus ir siekimus su tam tikros visuomenės, kurios vardu jis kalba, interesais.⁶³

Blažys taip pat aptaria įvairius psichikos sutrikimus, iš psichologinės pusės analizuoja fanatizmo reiškinių teigdamas, kad „[y]patingas, antihumaniškas vaidmuo politikoje tenka fanatizmui“⁶⁴, ir kaip atviro fanatiko pavyzdį pateikė Hitlerį. Anot Blažio: „Kiekvienas-psichinis ligonis yra savo rūšies fanatikas – sustingęs savo ligūstose idėjose ir iliuzijose, neprieinamas

⁶⁰ *Ibid.*, p. 32.

⁶¹ *Ibid.*, p. 37.

⁶² *Ibid.*, p. 35.

⁶³ Juozas Blažys, „Politika psicho-patologijos šviesoje“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1939, Nr. 2, p. 26.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 29.

įtikinimams, ir argumentams. Protinis sustingimas, kuris charakterizuoja fanatiką, yra tikras psichinio mažavertingumo simptomas⁶⁵. Socialinių ir gyvybės mokslų teikiama medžiaga, Blažio manymu, atskleidė žmonijos įvairumą ir todėl empiriškai paneigė fanatiško galvojimo pretenzijas.

Bendriausia prasme Blažys buvo reliatyvistas ir kontekstualistas – visuomenės ar kultūros vertybes, anot jo, lemia istorinė raida, socialinis kontekstas ir kiti faktoriai. Istorija, jo manymu, kaip tik rodo, kad nėra vienos teisingos filosofinės sistemos ar politinės ideologijos. Ir nors jis pats – individualizmo šalininkas, bet jį regi kaip ilgo istorinio proceso ir visuomeninio progreso rezultatą. Dėl to, Blažio manymu, teisingiausia yra pragmatizmo filosofijos siūloma tiesos samprata. Jis tokią priegą regi ir kaip alternatyvą dogmatizmui, ir skepticizmui bei pesimizmui, ir apžvelgia jos ištakas nuo antikinės bei moderniosios filosofijos iki amerikiečių pragmatizmo judėjimo. Idėjų teisingumo kriterijumi turėtų būti jų pritaikomumas praktikoje ir veikimas, duodantis pragmatinius rezultatus. Kaip apibendrinamas teigė Blažys:

Socialinio bendravimo procese vyksta tam tikra idėjų atranka. „Tiesos“ nustatomos, kaip moksle teorijos, patirties ir išbandymų kontrolėje. „Objektingos“ tiesos susidaro iš socialinio gyvenimo reikalavimų; tai tos tiesos, kurios pasirodė pastovesnės, naudingesnės. Kiekvienas žmogus turi balsą, kuriant tiesą; kiekvieno žmogaus tiesa gali būti išrinkta, kiekvieno žmogaus balsas gali nulmti rinkimus.⁶⁶

Pragmatizmas, anot jo, yra labiausiai tolerancijos idėją atitinkanti filosofinė doktrina.

Šis prielankumas pragmatizmui galiausiai tinka ir prie Blažio eklektiško svarstymo ir rašymo būdo – iš filosofijos, sociologijos, psichologijos ir istorijos jis atsirenka tas idėjas, kurios atrodo jam tinkamos ir parankios. Kultūros reliatyvumą ir pliuralumą jis mato kaip tolerancijos reikalingumą ir teisingumą pagrindžiančią prielaidą. To pripažinimas Blažiui kartu atrodė kaip žmogiškumo pripažinimas. Šia prasme jo tolerancijos kaip kultūrinio principo supratimas gali netgi būti pavadintas antropologine tolerancijos samprata, kadangi ji kilo iš įvairių medicinos, psichologijos, fizinės ir socialinės antropologijos tyrimų sintezavimo.

Vis dėlto nepanašu, kad Blažys savo laiku buvo įtakingas politinis mąstytojas, palikęs ryškų pėdsaką lietuviškajame politiniame galvojeime.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Juozas Blažys, *Tolerancija kaip kultūros principas*, p. 53.

Kaip savo laiko liberalus galvotojas jis nebuvo prisimenamas ir išeivijos liberalų, dalis kurių atsivainė iš tarpukariu tautininkų. Jo veikalas apie toleranciją greičiau yra keistas inkluzas tarpukario Lietuvos politinės minties mozaikoje.

Išvados. Tolerancija tarpukario Lietuvos politinėje mintyje toli gražu nebuvo esminė sąvoka. Žodžiai „tolerancija“, „pakanta“ ir „pakantra“ spausdintuose lietuviškuose tekstuose pasirodė ties XIX ir XX a. sandūra, tačiau joks rimtesnis teorinis diskursas tolerancijos klausimu nebuvo artikuliuotas. Net tarpukariu specifiskai tolerancijai ir pakantai nebuvo skirta daug tekstų – ji veikiau suprasta kaip artimo meilės, demokratinės politikos ar kultūrinio humanizmo atributas. Esminiai tolerancijos klausimo pasirodymo kontekstai tarpukariu: skirtingų etninių, ideologinių ir religinių grupių koegzistavimas vienoje valstybėje ir visuomenėje. Pagrįstai galima teigti, kad išskirtinos bent jau trys tolerancijos sampratos, artikuliuotos per moralinę, politinę ir kultūrinę plotmes.

Tolerancijos kaip asmeninio santykio (arba tolerancija moraliniu aspektu) filosofiskai paliesta tik Vosylius Sezemano, tačiau pats klausimas buvo svarstomas krikščioniškos artimo meilės idėjos kontekste, nagrinėjant kiek ji derėjo su išipareigojimu savajam tikėjimui ir evangelinės žinios skleidimu. Politinėse diskusijose tolerancijai skirta gerokai daugiau dėmesio, tačiau ir čia ji, iš esmės, niekada nebuvo centrinė politinių diskusijų sąvoka, tačiau ją galima matyti platesniuose ginčiuose dėl tautinių mažumų, korporatyvizmo, demokratijos, laisvamųjų ir tikinčiųjų polemikose. Argumentus prieš politinę toleranciją bandė pateikti tik kai kurie tautininkų veikėjai, tačiau ir jie dažniausiai mėgino palikti atviras duris skirtingų moralinių ir religinių įsitikinimų turėjimui, privačiai sąžinės laisvei.

Vienintelis Juozas Blažys bandė suformuluoti politinę ir moralinę perspektyvas jungiančią ir peržengiančią tolerancijos sampratą, jis pirmasis Lietuvoje parašė knygą, skirtą būtent tolerancijos konceptui. Jis manė, kad tolerancija žmonių ir jų pažiūrų skirtingumui turi būti bet kurios kultūrinės ir mokslinės prasme išsivysčiusios visuomenės bruožas. Blažys savo knygoje atsiskleidė kaip nuoseklus liberalas ir humanistas, net jei jo dėstymo stilius buvo eklektiškas ir ne visuomet iki galo artikuliuotas.

THREE CONCEPTS OF TOLERANCE IN INTERWAR
LITHUANIAN POLITICAL THOUGHT: A DOXOGRAPHIC
REVIEW

Summary

The paper examines how the concept of tolerance is reflected in the political thought of interwar Lithuania. It is argued that three distinct concepts of tolerance can be singled out: ethical-moral, political, and cultural. Each conception is examined through the most prominent texts that illustrate it. The most noteworthy example of the ethical-moral concept of tolerance and the philosophical critique of this concept is Vasily Seseman's study on tolerance. The concept of tolerance in its political sense is examined through the texts of representatives of various ideological and intellectual currents, such as the philosopher Stasys Šalkauskis, the geographer Kazys Pakštas, and the lawyer Mykolas Römeris. Also, the article reviews the nationalists' distinctive concept of tolerance and their criticism of the pluralism of political attitudes. Regarding the concept of cultural tolerance, one author is examined – the psychiatrist Juozas Blažys and his eclectic study of the idea of tolerance. Blažys's position is, however, unique in that he does not limit himself to an ethical-moral horizon or a political perspective but instead draws on history, psychology, sociology, and the philosophy of pragmatism to find a universal argument in favour of tolerance as a humanistic principle.